

ЛОСЬ Б. Ю.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.115>

ОКРЕМІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРИТЯГНЕННЯ ЗАВІДОМО НЕВИННОГО ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто окремі дискусійні питання кваліфікації притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності.

Констатовано, що обов'язковою складовою суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення є вина, котра відповідно до ст. 23 Кримінального кодексу України є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

З'ясовано, що критерієм розмежування злочинного, тобто такого, що підпадає під ознаки ст. 372 КК України, та незлочинного випадків «надлишкового» застосування статей КК України, котрі за своєю суттю являють також і прояви кваліфікації «із запасом», може бути з'ясування відповіді на питання: чи погіршиться або не погіршиться правове становище підозрюваної, а у майбутньому обвинуваченої особи, внаслідок такої «надлишкової кваліфікації». Відповідно, альтернативними випадками, що погіршують правове становище підозрюваного доцільно вважати, зокрема, наступні: можливість застосувати положення КК України про більш тяжке кримінальне правопорушення (замість кримінального проступку особа підозрюється у вчиненні злочину, або замість нетяжкого злочину підозрюється у тяжкому чи особливо тяжкому злочині); можливість у подальшому призначити більш суворе покарання та/або додаткове покарання; неможливість застосування більш м'яких положень щодо звільнення від кримінальної відповідальності, а у подальшому звільнення від покарання та його відбування; можливість збільшити суми, які підлягатимуть стягненню за вироком суду; можливість заміни запобіжного заходу на більш суворий або збільшення розміру застави тощо. Отже, ті випадки, коли неправильна кваліфікація не може погіршити правове становище підозрюваної особи, на нашу думку, не повинні підлягати кваліфікації за ст. 372 КК України. Якщо ж внаслідок такої кваліфікації правове становище підозрюваної особи погіршується, то таке «надлишкове» застосування статей КК України, може бути кваліфіковане за ст. 372 КК України.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти правосуддя, кваліфікація притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, надлишкова кваліфікація.

Los' B. Yu. Certain discussion issues of the qualification of the call of a knowingly innocent person to criminal liability

The article considers certain discussion issues of the qualification of the call of a knowingly innocent person to criminal liability.

It is stated that a mandatory component of the subjective side of any criminal offense is guilt, which, according to Art. 23 of the Criminal Code of Ukraine, is

the mental attitude of a person to the committed action or inaction provided for by this Code, and its consequences, expressed in the form of intent or negligence.

It is found that the criterion for distinguishing criminal, that is, one that falls under the signs of Art. 372 of the Criminal Code of Ukraine, and non-criminal cases of “excessive” application of articles of the Criminal Code of Ukraine, which by their nature also represent manifestations of qualification “with a margin”, may be to clarify the answer to the question: will the legal position of the suspect, and in the future the accused person, deteriorate or not deteriorate as a result of such “excessive qualification”. Accordingly, alternative cases that worsen the legal position of the suspect should be considered, in particular, the following: the possibility of applying the provisions of the Criminal Code of Ukraine on a more serious criminal offense (instead of a criminal misdemeanor, a person is suspected of committing a crime, or instead of a non-serious crime, a person is suspected of committing a serious or especially serious crime); the possibility of subsequently imposing a more severe punishment and/or additional punishment; the impossibility of applying more lenient provisions on exemption from criminal liability, and subsequently exemption from punishment and its serving; the possibility of increasing the amounts that will be subject to recovery under the court verdict; the possibility of replacing a preventive measure with a more severe one or increasing the amount of bail, etc. Therefore, those cases where incorrect qualification cannot worsen the legal position of the suspect, in our opinion, should not be subject to qualification under Art. 372 of the Criminal Code of Ukraine. If, as a result of such qualification, the legal position of the suspect worsens, then such an “excessive” application of the articles of the Criminal Code of Ukraine may be qualified under Art. 372 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *criminal offenses against justice, qualification of bringing a knowingly innocent person to criminal liability, excessive qualification.*

Вступ. Визначаючи обов’язкові ознаки об’єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 372 Кримінального кодексу України (далі – КК), на думку М.В. Сийплові, варто враховувати особливості притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності як явища об’єктивної дійсності. Тобто об’єктивна сторона цього складу кримінального правопорушення перебуває в безпосередньому, нерозривному зв’язку зі способом його вчинення, а тому і сам спосіб вчинення є обов’язковою ознакою об’єктивної сторони притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності [1, с.116]. Як влучно зазначає І. Гора, що кожне конкретне кримінальне правопорушення вчинюється певними особами, у визначений час, у конкретному місці і чітко вираженим способом. Водночас законодавець не вважає за необхідне зазначати ці обставини у кожній конкретній кримінально-правовій нормі. Адже недоцільно та й неможливо визначити і розтлумачити у законі всі поняття і терміни, що вживаються у правовій науці і на практиці. Це стосується і способу вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, спосіб уведено до диспозиції кримінально-правових норм лише для тих випадків, коли він визначає кримінальну караність діяння або впливає на характер суспільної небезпечності злочинного діяння [2, с.36]. Спосіб вчинення притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності прямо не визначений у диспозиції ст. 372 КК України, що дає підстави істотній кількості вчених, які аналізують досліджуване нами діяння, ігнорувати його розгляд. Відповідно серед тих вчених, які аналізують спосіб вчинення притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності відсутня єдність думок щодо кваліфікації відповідного діяння.

Наприклад, П.П. Андрушко ставить запитання: чи є притягненням завідомо невинного до кримінальної відповідальності умисне безпідставне повідомлення особі про підозру вчинення нею більш тяжкого злочину, ніж вона фактично вчинила, або кваліфікація дій особи за статтею, якою передбачений склад більш тяжкого і іншого за об’єктом кримінально-правової

охорони (об'єктом посягання) злочину[3, с. 190]. У зазначеному вченим випадку мова йде про прояви так званої кваліфікації «із запасом», що є різновидом неправильної кваліфікації. Спробуємо і ми відповісти на поставлене П.П. Андрушком питання.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей правової оцінки кваліфікації дій особи «із запасом» у контексті притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності.

Результати дослідження. Як зазначається у навчальному виданні О.В. Ус «Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації»: для того щоб кримінально-правова кваліфікація була правильною, стабільною та обґрунтованою, вона повинна відповідати чотирьом загальним вимогам, серед яких на другому місці вченою називається правило, що при кваліфікації не можна навмисно обирати більш тяжкий склад злочину ніж той, що міститься у вчиненому суб'єктом діянні (так звана кваліфікація «з запасом») [4, с. 38-39]. А В.О. Навроцький відзначає, що кваліфікація «із запасом» завжди означає погіршення становища особи, дії якої оцінюються, потенційно веде до застосування до неї більш суворого покарання та (чи) інших кримінально-правових і процесуальних наслідків[5, с. 425].

Названий вид неправильної кваліфікації досить часто застосовувався за часів дії КПК України 1960 року, коли слідчі таким чином перестраховувались від того, щоб кримінальна справа не була повернута із суду на додаткове розслідування, за що навіть можна було отримати дисциплінарне стягнення.

В.О. Навроцький про такий вид кваліфікації зазначав наступне: «Кваліфікація «із запасом» звичайно здійснюється у випадках, коли слідчий сумнівається в тому, як же слід кваліфікувати скоєне і здійснює своєрідну підстраховку на випадок зміни кваліфікації під час подальшого руху кримінальної справи. Адже кримінально-правова кваліфікація, дана на досудовому слідстві, може бути змінена прокурором чи судом. Причому, процесуальне правило про «заборону повороту до гіршого» що без повернення справи для проведення додаткового розслідування кваліфікація може бути змінена лише за умови, що це не пов'язане з обвинуваченням у більш тяжкому злочині. Якщо ж кваліфікація заздалегідь «завищена», то навіть її зміна прокурором при затвердженні обвинувального висновку в сторону пом'якшення не тягне за собою негативних наслідків для подальшого «руху» кримінальної справи». Вчений також підкреслював, що ці обставини були приводом, а не причиною такої неправильної кваліфікації [5, с. 425]. Після прийняття КПК України 2012 року, коли чинним кримінально-процесуальним законодавством не передбачено повернення кримінального провадження на додаткове розслідування, таких випадків, звичайно, значно поменшало, але все одно вони є непоодинокими.

В.О. Навроцький називає кваліфікацію «із запасом» проявом зловживання у кваліфікації та виділяє наступні її прояви:

- інкримінування статті Особливої частини КК, яка передбачає більш тяжкий злочин (наприклад, кваліфікація грабежу чи вимагання як розбою);
- застосування статті КК, яка передбачає простий чи кваліфікований вид кримінального правопорушення за умови, що підлягає застосуванню стаття, яка передбачає норму про привілейований вид цього ж кримінального правопорушення;
- посилення при кваліфікації на частину (пункт) статті, яка містить кваліфікуючі чи особливо кваліфікуючі ознаки, що в даному випадку відсутні;
- кваліфікація за сукупністю статей Особливої частини КК, тоді як фактично посягання охоплюється однією із статей (наприклад, вчинення опору працівникові поліції в ході хуліганства кваліфікується за відповідними частинами ст. 296 КК та одночасно ст. 342 КК, хоча таке хуліганство повністю охоплюється ч. 3 ст. 296 КК);
- оцінка скоєного як кримінального правопорушення, вчиненого на більш пізній стадії (як кримінального правопорушення, коли має місце лише замах або готування чи як замаху при наявності готування);
- визначення наявності більш високої форми співучасті (зокрема, як злочину, вчиненого організованою групою, тоді коли насправді мало місце посягання, вчинене групою осіб за попередньою змовою);

– незастосування норм, які передбачають обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння[5, с. 424-425]. При чому вчений не виключає існування й інших видів такої неправильної кваліфікації.

Відповідно, до цього переліку можна додати кваліфікацію як кримінального правопорушення фактично малозначного діяння.

Також, кваліфікація «із запасом» може проявлятися у випадках кваліфікації за тими статтями КК України, що у складах відповідних кримінальних правопорушень містять оціночні ознаки. Наприклад, кримінальний проступок «самоправство» (ст. 356 КК України) у своєму складі містить таку обов'язкову оціночну ознаку, як «значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника»[6]. Мінімального розміру такої шкоди у КК України не визначено, а тому визнання шкоди значною віднесено на розсуд працівника того органу, який здійснює дізнання за фактом вчинення відповідного діяння, правомірність якого оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією незалежно від форми власності.

Наприклад, І.М. Горбачова досліджуючи межі кримінальної та адміністративної відповідальності за самоправство відзначає, що основним критерієм, котрий дозволяє відмежувати самоправство як кримінальний проступок від самоуправства (адміністративного правопорушення) є сутність, зміст та розмір заподіяної шкоди внаслідок самоправних дій. Різниця між термінами, які використовуються у ст. 356 КК України та ст. 186 КУпАП ускладнює застосування цих норм, і в першу чергу через те, завдано «значної шкоди» (ст.356 КК України) та не завдано «істотної шкоди» (ст.186 КпАП) є оціночними поняттями, які встановлюються у переважній більшості випадків суб'єктивно правоохоронними органами та судом, і в кожному випадку визначаються окремо, з урахуванням вини, обсягу порушених прав та інтересів. Це дає можливість відповідним службовим особам діяти на власний розсуд[7, с. 4]. Крім того, вивчення вченою судової практики показує, що питання розмежування злочинного самоправства та діяння, яке переслідується в адміністративному порядку, не завжди вирішується правильно. В результаті до кримінальної відповідальності притягуються особи, які мають нести адміністративну відповідальність, чи навпаки [7, с. 6-7]. Тобто якщо буде встановлено, що дізнавач, який провадив дізнання щодо вчиненого діяння, котре містить ознаки самоправства, завідомо знаючи, що діяння не становить істотної шкоди, все одно кваліфікував таке діяння як кримінальний проступок та повідомив особі про підозру у вчиненні нею самоправства за ст. 356 КК України, підлягає відповідальності за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності.

Крім того, кваліфікацією «із запасом» можна вважати випадок, коли умисно завищується розмір завданих збитків для того, щоб діяння, котре містить ознаки адміністративного правопорушення, можна було визнати кримінальним правопорушенням. Наприклад, при оцінці викраденого майна, для того щоб досягнути мінімального розміру у два неоподатковуваних мінімуми доходів громадян, необхідного для кваліфікації за ст. 185 КК України, а не за ст. 51 КУпАП, відбувається завідомо завищена оцінка вартості викрадених речей. Так, у 2024 р. мінімальний розмір вартості викраденого майна у своїй сукупності має становити 3028 грн. Відповідно, у випадку, коли фактична вартість викраденого майна буде становити, наприклад, 3025 грн, для поліпшення показників роботи підрозділу у слідчого може виникнути бажання дещо збільшити, хоча би на 5 грн, розмір вартості викраденого майна. Тим самим незлочинне діяння буде віднесено до розряду злочинних. Може здатись, що таке мізерне збільшення вартості не становить великої суспільної небезпеки, оскільки вчинено зі значною суспільно корисною метою притягнути до кримінальної відповідальності особу, яка залишившись не покараною потенційно у майбутньому здатна вчинити викрадення чужого майна у більш великому розмірі, заодно і покращивши показники роботи підрозділу. Але в даному випадку на шальках терезів перебуває і сумлінність самого дізнавача або слідчого, який вирішує долю особи у бік негативних для неї наслідків не маючи достатньо підстав вважати, що саме ця особа вдасться у майбутньому до кримінально протиправної поведінки. Навряд чи превентивно покаравши особу можна буде вважати, що досягнуто мету справедливості. Отже, на нашу думку, і в цьому разі мова має йти про наявність у діянні дізнавача чи слідчого складу злочину, передбаченого ст. 372 КК України.

Як влучно зазначав В.О. Навроцький у 2009 році, що про фактичну поширеність зловживань при кримінально-правовій кваліфікації можна лише здогадуватися. Але здогадки далеко не безпідставні. Так, неважко припустити, що внаслідок дії закону великих чисел кількість помилок, наслідком яких є погіршення і покращення становища особи мала б бути рівною. Однак, матеріали опублікованої практики та дослідження вчених свідчать, що переважно зміни кваліфікації спрямовані на покращення становища підслідних, підсудних чи засуджених осіб – вони становлять 4/5 від усіх випадків зміни кваліфікації в наступних процесуальних стадіях[5, с. 423-424]. Відтак і 1/5 випадків зловживань при кваліфікації, що погіршують становище осіб, у будь-якому разі не слід вважати нормальним явищем, аргументи на користь чого ми наводили вище.

Допускає можливість притягнення до відповідальності за ст. 372 КК України випадків, коли уповноважені особи кваліфікують «із запасом» Є.В. Фесенко, який зазначає, що розглядуваний злочин можуть утворювати, як притягнення до кримінальної відповідальності зовсім невинної людини, так і особи, щодо якої є підстави вважати, що вона вчинила злочин, але посадова особа правоохоронного органу безпідставно розширює обсяг обвинувачення або посилює його суворість (наприклад, особа вчинила вбивство з пом'якшуючими обставинами, але її завідомо незаконно притягають до відповідальності за вбивство з обтяжуючими обставинами[8, с. 449]. В.В. Кузнецов та М.В. Сийплові також вважають, що однією з форм вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України може бути випадок, коли особою вчинене інше кримінальне правопорушення, а не те, за яке вона притягується до кримінальної відповідальності[9, с. 83].

В.В. Кудрявцев звертає увагу на деякі тонкощі кваліфікації аналізованого злочину. Це, зокрема, випадки коли склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 372 КК України, утворює не лише притягнення до відповідальності повністю невинної особи, але й особи, відносно якої є підстави щодо притягнення до відповідальності за певне кримінальне правопорушення, проте щодо якої службова особа правоохоронного органу безпідставно розширила або посилила обвинувачення. Наприклад, є підстави вважати, що особа вчинила насильницький грабіж, а її завідомо безпідставно притягають до відповідальності за розбій [10, с. 752].

Але при кваліфікації вчиненого діяння уповноваженою на те особою може бути здійснено так зване «надлишкове» застосування статей КК. У таких випадках, поряд зі статтями КК, що підлягають застосуванню, діяння оцінюється з використанням таких, які до даного випадку не мають відношення, не повинні інкримінуватися[5, с. 418]. Наприклад, розбій, у ході якого заподіяного середньої тяжкості тілесне ушкодження, поряд зі ст. 187 КК України кваліфікується і за ст. 122 КК України, хоча склад ст. 187 КК України охоплює заподіяння даного виду тілесних ушкоджень.

У цьому контексті, на нашу думку, доцільно з'ясування питання, чи може погіршитись або не погіршитись правове становище підозрюваної, а у майбутньому обвинуваченої особи, внаслідок такої «надлишкової кваліфікації».

Чинне вітчизняне законодавство не містить роз'яснень, що являє собою погіршення правового становища підозрюваної особи. Але стосовно обвинуваченої особи, провадження щодо якої здійснюється в апеляційному порядку про недопустимість погіршення її правового становища внаслідок такого провадження, мова йде у ст. 421 КПК. Так, відповідно до ч.1 цієї статті: «Обвинувальний вирок, ухвалений судом першої інстанції, може бути скасовано у зв'язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, скасувати неправильне звільнення обвинуваченого від відбування покарання, збільшити суми, які підлягають стягненню, або в інших випадках, коли це погіршує становище обвинуваченого, лише у разі, якщо з цих підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий чи його представник» [6].

Судова практика свідчить, що погіршенням становища обвинуваченого визнається і заміна умовного покарання реальним виконанням, навіть якщо воно є більш м'яким (у тому числі виправними роботами, штрафом), виключення зі строку відбування покарання строку перебування під вартою, зміна принципу призначення покарання з принципу складання покарань принципом поглинення менш суворого покарання більш суворим, якщо остаточно призначене покарання буде перевищувати розмір покарання, призначеного судом

першої інстанції, тощо. Крім того, варто підкреслити, що положення про недопустимість «повороту до гіршого» поширюється не лише на кваліфікацію кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння) та міру покарання (вид примусових заходів виховного або медичного характеру), а і на фактичні обставини обвинувачення та вчинення суспільно небезпечного діяння [11, с. 336].

Висновки. Критерієм розмежування злочинного, тобто такого, що підпадає під ознаки ст. 372 КК України, та незлочинного випадків «надлишкового» застосування статей КК України, котрі за своєю суттю являють також і прояви кваліфікації «із запасом», на нашу думку, може бути з'ясування відповіді на питання: чи погіршиться або не погіршиться правове становище підозрюваної, а у майбутньому обвинуваченої особи, внаслідок такої «надлишкової кваліфікації».

Відповідно, альтернативними випадками, що погіршують правове становище підозрюваного доцільно вважати, зокрема, наступні: можливість застосувати положення КК України про більш тяжке кримінальне правопорушення (замість кримінального проступку особа підозрюється у вчиненні злочину, або замість нетяжкого злочину підозрюється у тяжкому чи особливо тяжкому злочині); можливість у подальшому призначити більш суворе покарання та/або додаткове покарання; неможливість застосування більш м'яких положень щодо звільнення від кримінальної відповідальності, а у подальшому звільнення від покарання та його відбування; можливість збільшити суми, які підлягатимуть стягненню за вироком суду; можливість заміни запобіжного заходу на більш суворий або збільшення розміру застави тощо.

Отже, ті випадки, коли неправильна кваліфікація не може погіршити правове становище підозрюваної особи, на нашу думку, не повинні підлягати кваліфікації за ст. 372 КК України. Якщо ж внаслідок такої кваліфікації правове становище підозрюваної особи погіршується, то таке «надлишкове» застосування статей КК України, може бути кваліфіковане за ст. 372 КК України.

Список використаних джерел:

1. Сийплові М. В. Обман як ознака об'єктивної сторони притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 44(2). С. 115-118. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44\(2\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44(2)_28)
2. Гора І. Поняття способу вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон і життя*. 2012. № 9 С. 35-39
3. Андрушко П. П. Особливості кримінально-правової кваліфікації притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності: теоретичні орієнтири та правозастосовна практика (частина перша). *Юридична Україна*. 2015. № 10–12. С. 176–242.
4. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції / О.В. Ус. Харків : Право, 2018. 368 с.
5. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Горбачова, І. М. Самоправство: межі кримінальної та адміністративної відповідальності. *Академічні візії*. 2024 №30. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1095>
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури. 2009. Т. 2. 624 с.
9. Кузнецов В.В., Сийплові М.В. Кримінальна відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинної особи : монографія. За заг. ред. д.ю.н., проф. В. І. Шакуна : Передмова Г. О. Усатого. Ужгород : ЗакДУ, 2011. 143 с.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : [у 2-х ч.] / під ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка. К. : Форум, 2001. Ч.2. 942 с.
11. Бобечко, Н.Р. Недопустимість погіршення становища підсудного в апеляційному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія: юридична*. Вип. 53. Львів, 2011. С. 329-341.

